

УДК 37:001.8

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ У НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Лариса Ковальчук

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Туган-Барановського, 7, 79005 Львів, Україна*

На підставі аналізу літературних джерел теоретично осмислено термінологічно-понятійний апарат дослідження. Розглянуто комплекс методологічних підходів. Розроблено інтегративну модель, що характеризує логіку науково-педагогічних досліджень. Запропоновано програму спецкурсу “Логіка і методи науково-педагогічних досліджень” для студентів-магістрів природничих факультетів.

Ключові слова: дослідження, методологічна культура, методологічний підхід, методологія, наука, наукова діяльність, науково-педагогічне дослідження.

*Без прагнення до наукової роботи
педагог неминуче потрапляє
під владу трьох педагогічних демонів:
механістичності, рутинності,
банальності.*

А. Дістерверг

Постановка проблеми. Важливою складовою культури суспільства, рушійною силою розвитку освіти, соціально-значущою сферою діяльності людини є наука. С. Гончаренко одним з головних завдань педагогічної науки слушно вважає “усвідомлення самої себе: способів одержання об’єктивного знання про педагогічну дійсність (про характеристики, логіку, умови підвищення якості педагогічного дослідження), про структуру науки, її зв’язки з практикою, про її власний понятійний склад тощо. Виконання цього завдання передбачає розвиток досліджень у галузі методології педагогіки. По суті, загальні основи носять методологічний характер. Це саме методологічні основи педагогічної науки” [4, с. 646]. Погоджуючись з думкою вченого, зазначимо, що прогнозування, проектування, моделювання наукових досліджень базується на методологічних знаннях. З огляду на це особливої значущості набувають наукові пошуки, присвячені актуальним питанням методології педагогіки.

Аналіз досліджень і публікацій за темою наукового пошуку засвідчує, що окремі аспекти окресленої проблеми дослідники вивчали в таких напрямках:

- організація та методика науково-дослідницької діяльності (С. Гончаренко, А. Коржуєв, Н. Кушнарєнко, В. Попков, Ю. Сурмін, В. Шейко та ін.);
- методологія та методи науково-педагогічних досліджень (В. Волинкін, П. Воловик, М. Євтух, І. Зайченко, О. Микитюк, М. Поташник та ін.);
- сутність методологічних підходів (В. Абрамов, В. Аратіонов, В. Гриньова, З. Зеєр, В. Земцова, І. Зязюн, О. Ларіонова, О. Олійник, О. Шевнюк та ін.).

Проте, незважаючи на вагомі результати наукових пошуків у цих напрямках, сьогодні недостатньо вивченими є важливі аспекти формування методологічної культури педагога-дослідника.

Мета статті полягає в теоретичному осмисленні сутності методологічних підходів та застосування їх у науково-педагогічних дослідженнях. Відповідно до мети визначено такі *головні завдання*:

- на підставі аналізу літературних джерел за темою теоретично осмислити сутність методології науково-педагогічного дослідження і комплексу методологічних підходів;
- розробити інтегративну модель, що характеризує логіку науково-педагогічних досліджень;
- запропонувати програму спецкурсу “Логіка і методи науково-педагогічних досліджень” для студентів-магістрів природничих факультетів.

Зв'язок роботи з науковими програмами і практичними завданнями визначається розробленням низки питань теми “*Філософсько-методологічні, соціально-педагогічні та організаційно-дидактичні засади підготовки сучасних фахівців в системі вищої школи*” відповідно до науково-дослідної тематики кафедри загальної і соціальної педагогіки Львівського національного університету імені Івана Франка та кафедри педагогіки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (тема “*Теоретико-методичні основи професійної підготовки фахівців в умовах реалізації ідей Болонської угоди*”).

Результати дослідження. Розгляд проблеми методологічної культури у контексті формування культури професійного мислення майбутніх педагогів на засадах комплексу *методологічних підходів* (аксіологічного, діяльнісного, компетентнісного, культурологічного, синергетичного, системного та ін.) потребує осмислення термінологічно-понятійного апарату наукового дискурсу в такому взаємозв'язку (рис. 1).

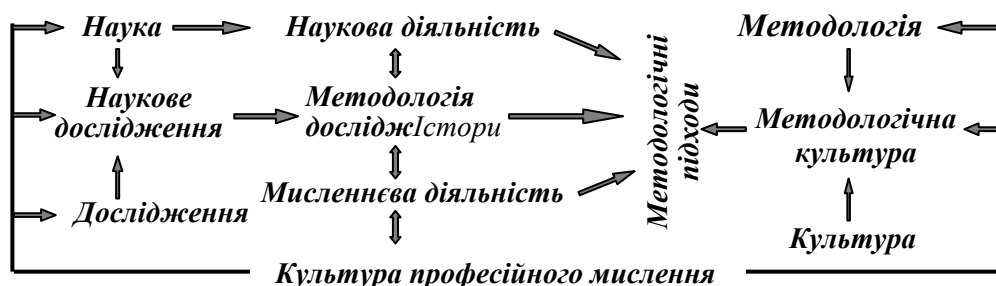

Рис. 1. Взаємозв'язок понять наукового дискурсу

Термін “наука” має досить широке трактування. Зокрема, науку розуміють як сферу пізнавальної діяльності, яка базується на допущенні існування реального, незалежного від суб’єкта пізнання світу, всі процеси якого підпорядковані закономірностям пізнання за допомогою відчуттів та мислення. Характеризуючи сутність, структуру і методологію науки, Ю. Сурмін зазначає, що вона виступає як:

- *соціальний інститут* (наука являє собою певну соціальну інфраструктуру, яка тримається на соціально-інституційних, правових, моральних, когнітивних, методологічних імперативах);
- *діяльність* (наука виявляє себе у соціологічному і когнітивному аспектах);
- *знання* (наука являє собою розгорнуту асоціацію емпіричних і теоретичних, фундаментальних і прикладних, формальних і змістових, описових і пояснювальних та інших одиниць, націлених на розкриття об’єктивних законів) [10, с. 8].

Проаналізувавши генезис розвитку науки, В. Вернадський запропонував нестандартну концепцію її становлення. Він обстоював думку, що “зміст науки не обмежується науковими теоріями, гіпотезами, моделями, створеною ними науковою картиною світу: в основі вона головно складається з наукових фактів та їхніх емпіричних узагальнень, і головним – живим змістом у ній є наукова робота людей” [1, с. 252]. Отож у розвитку науки, у тому числі й педагогічної, визначальною є роль наукової діяльності дослідника.

Аналізуючи термінологічно-понятійний апарат і пріоритетні напрями науково-дослідної роботи у вищих навчальних закладах, О. Микитюк розглядає *наукову діяльність* як інтелектуальну творчу діяльність, спрямовану на одержання і використання нових знань [4, с. 555]. Основною формою такої діяльності є наукові дослідження, що ґрунтуються на чіткій методології.

Дослідження (у педагогіці) – процес і результат наукової діяльності, спрямовані на одержання суспільно значущих нових знань про закономірності, структуру, механізми навчання та виховання, теорію й історію педагогіки, методику організації навчально-виховної роботи, її зміст, принципи, методи і організаційні форми [8, с. 222]. С. Гончаренко слушно акцентує увагу на тому, що це є “особлива форма процесу пізнання, систематичне і цілеспрямоване вивчення об’єктів, у якому використовуються засоби й методи наук і яке завершується формуванням знань про предмети, що вивчаються” [4, с. 234]. Наукові дослідження у педагогіці ґрунтуються на чіткій методології.

Методологія (гр. *μέθοδος* – шлях дослідження, спосіб пізнання, *λόγος* – наука, слово, вчення) – 1) вчення про методи пізнання й перетворення дійсності; 2) сукупність прийомів дослідження, що їх застосовують у будь-якій науці [9, с. 536]. Це поняття трактують залежно від рівня розгляду. Так, **методологія педагогіки** (за С. Гончаренком) є системою знань про структуру педагогічної теорії, про принципи підходу і способи набуття знань, які відображають педагогічну дійсність, а також системою діяльності з одержання таких знань і обґрунтування програм, логіки, а також як вчення про цю систему [4, с. 499]. Вона включає такі положення:

- а) вчення про структуру і функції педагогічного знання;
- б) вихідні, ключові, фундаментальні педагогічні положення (теорії, концепції, гіпотези), які мають загальнонауковий смисл;
- в) вчення про логіку і методи педагогічного дослідження;
- г) вчення про способи використання одержаних знань для вдосконалення практики [4, с. 499].

Отож методологія в педагогіці поєднує наукові знання про педагогічний процес, педагогічну діяльність, педагогічну культуру, культуру професійного мислення педагога тощо. У такому розумінні поряд із системою знань про структуру педагогічної теорії і способами набуття знань виділяється система наукової діяльності педагога-дослідника, який здійснює фундаментальні (теоретичні й емпіричні) та прикладні дослідження.

З огляду на це, у професійній діяльності педагога важливу роль відіграє сформованість його методологічної культури. За визначенням С. Гончаренка, **методологічна культура** – культура мислення, яка ґрунтується на методологічних знаннях і необхідною частиною якої є рефлексія [4, с. 500]. Ми розглядаємо **методологічну культуру** як підструктуру педагогічної культури, яка характеризує рівень наукового мислення педагога, оволодіння методологічними знаннями, відображає стійку спрямованість на дослідницьку діяльність, активність і творчість в організації й проведенні наукових досліджень та застосуванні отриманих результатів у професійній діяльності.

Одним з показників сформованості методологічної культури є опора педагога-дослідника на комплекс методологічних підходів. До них ми відносимо системний, діяльнісний, аксіологічний, інтегративний, компетентнісний, культурологічний та ін. У контексті розв'язання завдань дослідження розглянемо деякі з них.

Головною стратегічною лінією в організації і проведенні наукового пошуку ми вважаємо *системний* підхід, який відображає найбільш загальні зв'язки і взаємозумовленість педагогічних явищ. Його основу складають *система* (тобто будь-яке складне педагогічне явище можна розглядати як відносно самостійну систему) і *структура* (форма взаємозв'язку елементів).

Під *системою* (від гр. *συστήμα* – утворення, складання) розуміють:

- сукупність принципів, покладених в основу певного вчення;
- порядок, зумовлений правильним розташуванням частин, стрункий ряд, зв'язане ціле [9, с. 767];
- сукупність елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках один з одним та з середовищем, створюючи цілісність, єдність [10, с. 8].

Вона може бути відкритою і закритою, динамічною і статичною, керованою і некерованою тощо. Виокремлюють й такі види систем, як біологічна, екологічна, економічна, педагогічна, політична та ін. У контексті дослідження нас цікавить сутність і структура систем, які належать до педагогічних.

С. Кушнірук визначає *педагогічну систему* як полісистемне утворення (цілісність), що складається з багатьох взаємодіючих і взаємодоповнюючих частин [4, с. 649]. Такою системою є процес навчання, процес виховання, педагогічний процес, кредитно-модульну систему організації навчального процесу тощо. Зокрема, *процес навчання* у вищій школі ми розглядаємо як складну, динамічну, нелінійну систему взаємодії всіх його суб'єктів, спрямовану на організацію активної навчально-пізнавальної діяльності студентів, засвоєння ними систематизованих знань з різних галузей наук, набуття практичних умінь і навичок, розвиток та формування особистості фахівця. Він має чітко окресленої структуру.

Під *структурою* (лат. *structura* – будова, розміщення, порядок) розуміють внутрішню будову, певний взаємозв'язок складових частин цілого, відносно стійкий спосіб зв'язку елементів, що забезпечують цілісність складної системи [9, с. 796]. Так, у структурі процесу навчання виділяють низку взаємопов'язаних компонентів (*цільовий, стимулювально-мотиваційний, змістовий, методичний, емоційно-вольовий, контрольно-регулювальний, оцінно-результативний*). Системний аналіз, на якому ґрунтується системний підхід, дає змогу дослідникові розкрити їх сутність і взаємозв'язки.

Важливе місце у науково-педагогічних дослідженнях посідає *діяльнісний* підхід, методологічною основою якого є теорія діяльності

(О. Леонтьєв). С. Гончаренко визначає *діяльність* як “спосіб буття людини в світі, здатність її вносити в дійсність зміни” [2, с. 98]. Кожен вид діяльності має свої певні особливості (мету діяльності, засоби досягнення мети, дії, динамізм, суб’єкт-суб’єктні відносини тощо) і відображає ставлення людини до навколишнього світу, до інших людей, до самої себе.

Аналізуючи у своєму дослідженні історико-методологічні та теоретичні аспекти педагогічного професіоналізму, Н. Гузій зазначає, що “діяльність як вихідне родове поняття набуває видової своєрідності у різноманітних сферах реалізації активності людини, у зв’язку з цим виникає проблема розкриття специфіки конкретного прояву видової людської активності, у тому числі професійної діяльності” [3, с. 99]. Методологія *діяльнісного* підходу дає змогу розкрити сутність педагогічної діяльності як особливого виду професійної діяльності, що здійснюється в загальноосвітніх школах, вищих навчальних закладах та інших спеціально організованих суспільством освітніх установах.

Педагогічна діяльність (за М. Євтухом) – складно організована система низки діяльностей:

- 1) практична діяльність викладача з навчання і виховання людини;
- 2) методична діяльність фахівця з викладання матеріалів педагогічної науки педагогічним працівникам різних установ (пов’язана з методикою навчального предмета або з методикою виховної роботи в школі);
- 3) управлінська діяльність керівника освітньої системи;
- 4) науково-педагогічна діяльність (науково-дослідна [4, с. 640].

Виходячи із засад діяльнісного підходу, у структурі *педагогічної діяльності* виокремлюють низку складових (*діагностичну, орієнтовно-прогностичну, конструктивно-проектувальну, організаційну, практичну, комунікативно-стимульовальну, аналітико-оцінну, дослідницько-творчу, інформаційну*). Їх характеристику наводимо у посібнику [6].

У сучасному глобалізованому світі культурологізація освіти стає однією з тих актуальних для педагогічної науки проблем, що можуть вирішуватися лише на засадах пошанування загальнолюдських цінностей, культурного плюралізму, діалогу культур, усвідомлення єдності духовного, природно-космічного, соціально-гуманітарного і культурологічних аспектів розвитку світу, людини, людства. Методологічною основою науково-педагогічних досліджень, у яких розглядається культура як цілісне соціальне явище, що дозволяє передавати соціальний досвід людства, є *культурологічний* підхід (Л. Коган, Н. Крилова, Е. Маркарян). О. Єремкіна слушно зазначає, що цей методологічний підхід “виступає узагальненою теорією культурологічних досліджень у педагогіці, психології та інших науках. Він покликаний створювати умови для самореалізації сутнісних, творчих сил особистості” [5, с. 62]. З огляду на це, культурологічний підхід передбачає:

- ставлення до дитини як суб'єкта, здатного до культурного саморозвитку;
- ставлення до педагога як до посередника між дитиною і культурою, здатного вести її в світ культури й надавати необхідну допомогу та підтримку;
- ставлення до освіти як культурного процесу, рушійними силами якого є особисті мотиви, діалог і співпраця його суб'єктів в досягненні цілей культурного саморозвитку;
- вищий навчальний заклад як культурно-освітнє середовище, в якому відбувається формування "людини культури" з високим рівнем загальної культури, культури професійного мислення, культури педагогічного спілкування, поведінки, мовленнєвої культури тощо.

Без культурологічного підходу неможливе вивчення сутнісних ознак педагогічної культури, валеологічної культури, гендерної культури, духовної культури, екологічної культури, естетичної культури, інформаційної культури, моральної культури, політичної культури, правової культури тощо.

Одним з найважливіших завдань підготовки і підвищення кваліфікації педагогічних працівників є формування педагогічної культури. **Педагогічна культура** (за М. Ярмаченком) – інтегративна сукупність фізичних, інтелектуальних, загальнокультурних і моральних якостей, професійних знань і умінь, необхідних для успішної навчальної та виховної роботи. Умовно дослідник виділяє в ній три групи характеристик:

- 1) *загальнолюдські* якості (добре здоров'я, інтелектуальний розвиток, належний рівень розвитку мовлення);
- 2) *професійні* якості (любов до дітей, професійна компетентність, знання теорії та історії педагогіки, основ психології, методичні вміння тощо);
- 3) *моральні* якості (духовність, моральна чистота, чуйність та людяність, чесність і правдивість тощо) [4, с. 641].

Педагогічна культура складна, багатокомпонентна, поліфункціональна. У її структурі виділяють низку підструктур (культуру мислення, культуру спілкування, культуру мовлення, культуру поведінки тощо), сутність і складові яких з'ясовують на засадах культурологічного підходу [6].

Зазначимо, що предметом нашого дослідження культура професійного мислення педагога. Під **культурою професійного мислення педагога** ми розуміємо інтегроване утворення, яке характеризує індивідуальні особливості його мислення, рівень мисленнєвої діяльності, ступінь розвитку різновидів і властивостей мислення, мистецтво оперування формами мислення та застосовування мисленнєвих операцій, і є показником сформованості його професійної культури педагога, його здатності пізнавати та перетворювати явища педагогічної дійсності.

На підставі проведеного теоретичного осмислення нами розроблено інтегративну модель, що відображає логіку науково-педагогічних досліджень (рис. 2).

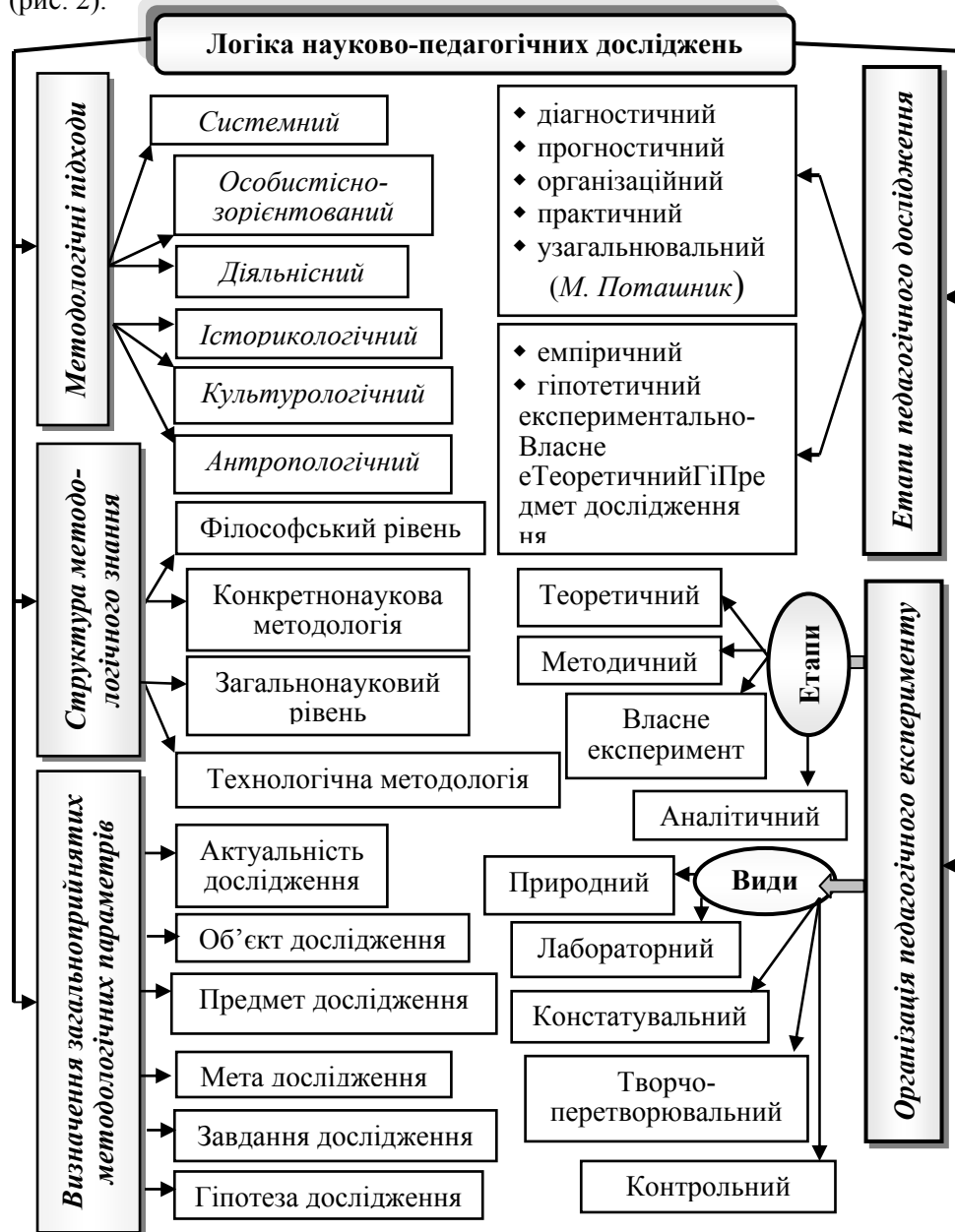

Рис. 2. Логіка науково-педагогічних досліджень [7, с. 29]

Проведений науковий пошук дав змогу розробити спецкурс “Логіка і методи науково-педагогічних досліджень”, який допоможе студентам природничих та інших факультетів опанувати теоретичні і практичні засади проведення наукових досліджень під час виконання курсових, дипломних і магістерських робіт (див. таблицю).

Код курсу	Характеристика курсу
1	2
Назва курсу	Логіка і методи науково-педагогічних досліджень
ECTS	Кількість <i>кредитів</i> , відповідних ECTS: 1 <i>Модулів</i> : 2 + навчальний проект. <i>Змістових модулів</i> : 2 Загальна кількість годин: 36 (лекційних — 10, практично-семинарських — 10, самостійна робота — 16)
Факультет	Хімічний, біологічний, географічний, економічний, механіко-математичний та ін.
Рівень	Магістр, спеціаліст (бакалавр)
Семестр	9 (7)
Кількість год / тижд	2
Метод викладання	Лекційно-семинарський метод викладання із застосуванням інтерактивних методик організації взаємодії суб'єктів навчального процесу
Додаткові методи	Впровадження методик психолого-педагогічного діагностування, розв'язування і моделювання проблемних ситуацій
Опис курсу	<i>Мета курсу</i> — організація наукової роботи, опанування основними методологічними підходами, методами, засобами і технологіями науково-педагогічного дослідження; професійно-педагогічна підготовка фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня “магістр”, “спеціаліст”, “бакалавр” до проведення науково-педагогічних досліджень у загальноосвітніх школах та вищих навчальних закладах. <i>Теоретичні знання</i> : понятійно-категоріальний апарат науково-педагогічних досліджень; методологія науково-педагогічних досліджень; методика науково-педагогічних досліджень; структура та зміст етапів дослідження; методи науково-педагогічних досліджень; особливості організації та проведення педагогічного експерименту у різних типах навчальних закладів; норми, показники, критерії, рівні досліджуваних педагогічних явищ; форми викладу матеріалів наукового дослідження тощо

Продовження таблиці

1	2
Опис курсу	<p>Особлива увага звертається на: організацію науково-дослідної роботи, методику проведення науково-педагогічного дослідження.</p> <p>Практичні навички: пошук і збір наукової інформації, формування умінь і навичок діагностування, аналіз, оброблення та інтерпретація даних, оформлення наукової роботи</p>
Обов'язкова література	<ol style="list-style-type: none"> 1. Баскаков А.Я., Туленков Н.В. Методология научного исследования. К., 2002. 2. Бурлачук Л.Ф. Психодиагностика. СПб., 2002. 3. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: Метод. посібник. К., 2003. 4. Воловик П.М. Теорія ймовірностей і математична статистика в педагогіці. К., 1989. 5. Ковальчук Л.О. Основи педагогічної майстерності: Навч. посіб. Львів, 2007. 6. Ковальчук Л.О. Практикум з педагогіки: Навч. посіб. Львів, 2005. 7. Ковальчук О.Б. Діагностування результатів навчання. Львів., 2004. 8. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукових досліджень. К., 2003. 9. Підласий І.П. Діагностика та експертиза педагогічних проектів. К., 1998. 10. Психологическое тестирование /А.Анастаси, С. Урбина. СПб., 2003. 11. Турчин В.М. Математична статистика: Посібник. К., 1999. 12. Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методики науково-дослідницької діяльності: Підручник. К., 2006
Умови зарахування курсу: залік	<p>Шкала оцінювання:</p> <p>90 – 100 балів — <i>зараховано</i> (А); 81 – 89 балів — <i>зараховано</i> (В); 71 – 80 балів — <i>зараховано</i> (С); 61 – 70 балів — <i>зараховано</i> (Е); 51 – 60 балів — <i>зараховано</i> (Е); нижче 50 балів — <i>незараховано</i> (FХ)</p>
Мова викладання	Українська

Висновок. Підсумовуючи, зазначимо, що проведене нами теоретичне осмислення не охоплює усіх методологічних підходів та важливих аспектів методології науково-педагогічних досліджень. *Перспективою подальших досліджень* розглядаємо теоретичне осмислення аксіологічного, антропологічного, інтегративного, компетентнісного, синергетичного, суб'єкт-суб'єктного, технологічного підходів.

-
1. *Вернадский В. И.* Избранные труды по истории науки. – М.: Наука, 1981. – 360 с.
 2. *Гончаренко С. У.* Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
 3. *Гузій Н. В.* Педагогічний професіоналізм: історико-методологічні та теоретичні аспекти: Монографія. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2004. – 243 с.
 4. *Енциклопедія освіти.* – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
 5. *Еремкина О. В.* Формирование психодиагностической культуры учителя в системе непрерывного педагогического образования: Монография. – М.: Изд. дом Рос. акад. образования; Моск. психол. соц. ин-т, 2006. – 332 с.
 6. *Ковальчук Л. О.* Основи педагогічної майстерності: Навч. посіб. – Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 608 с.
 7. *Ковальчук Л. О.* Практикум з педагогіки: Навч. посіб. – Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 253 с.
 8. *Педагогика: Большая современная энциклопедия / Сост. Е. С. Рапацевич.* – Мн.: Соврем. слово, 2005. – 720 с.
 9. *Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука.* – К.: Гол. ред. УРЕ, 1985. – 968 с.
 10. *Сурмін Ю. П.* Майстерня вченого: Підручник для науковця. – К.: Навч.-метод. центр “Консорціум з удосконалення менеджмент-освіти в Україні”, 2006. – 320 с.

**APPLYING THE METHODOLOGICAL APPROACHES IN SCIENTIFIC
AND PEDAGOGICAL RESEARCHES****Larysa Koval'chuk**

*Ivan Franko National University of L'viv
Tuhan-Baranovsky Str., 7, UA-79005 L'viv, Ukraine*

On the basis of analyzing the literary sources the author comprehends the terminology and concept apparatus of a research. She considers the complex of methodological approaches. The integrative model, which characterizes the logic of scientific and pedagogical researches, is worked out. The article offers the program of the "Logic and Methods of Scientific and Pedagogical Researches" special course for the master degree students of natural faculties.

Key words: research, methodological culture, methodological approach, methodology, science, scientific activity, scientific and pedagogical research.

**ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ
В НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ****Лариса Ковальчук**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Туган-Барановского, 7, 79005 Львов, Украина*

На основании анализа литературных источников теоретически осмыслено терминологическо-понятийный аппарат исследования. Рассмотрен комплекс методологических подходов. Разработана интегративная модель, характеризующая логику научно-педагогических исследований. Предложена программа спецкурса "Логика и методы научно-педагогических исследований" для студентов-магистров естественных факультетов.

Ключевые слова: исследование, методологическая культура, методологический подход, методология, наука, научная деятельность, научно-педагогическое исследование.

Стаття надійшла до редколегії 04.02.2011

Прийнята до друку 10.03.2011